

Mayer Klára

Vázlatok egy készülő frazeológiai szótár kapcsán

1. Az 50-es évek közepétől kezdve kisebb-nagyobb szünetekkel Moszkvában egymás után jelentek meg a különböző kétnyelvű frazeológiai szótárak főként idegennyelv-orosz, de orosz-idegennyelv párosításában is.¹ A "Russzkij Jazik" Kiadó kérését örömmel fogadva szerzőtársammal együtt (Tóthné Litovkina Anna) 1987-ben hozzá is láttunk egy magyar-orosz frazeológiai szótár megszerkesztéséhez, melynek kiadására egyre kevesebb a reményünk, pedig szükségességéhez nem férhet kétség. E szótár szervesen beilleszkedhet az imént bemutatott sorozatba, s ugyanakkor új színt jelenthet a magyarországi szótárak seregében is, ahol tudomásom szerint a magyar mint alapnyelv csak Földes Csaba: "Magyar-német-orosz beszédfordulatok" c. munkájában szerepel.

Mint a Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetem tanára, sokéves munkám során elég gyakran éreztem hiányát egy ilyen típusú segédeszköznek, ugyanis magyar nyelvű szövegek fordításakor tantványaim hozzám fordultak segítségér, mert a jelenleg létező kétnyelvű magyar-orosz szótáraknak nem tudják hasznát venni, amikor frazeológiai szókapcsolatokkal találták magukat szembe. Egyrészt e szótárak frazeológiai anyaga közel sem teljes, másrészt a magyar frazeologizmusok bennük feltüntetett megfelelői nem minden esetben pontosak. Pl. a *majd kiugrik* (majd kibújik) *a bőréből* szólásunk O. Nagy Gábor értelmezése szerint három alapjelentéssel bír: a.) nagyon örül ; b.) roppant türelmetlen, izgatott ; c.) nagyon bosszankodik. A Hardovics-Gáldi féle magyar-orosz szótárban csak az első jelentésnek van feltüntetve a pontos orosz nyelvi megfelelője.: не ломит себя от радости. Лезть из кожи вон formailag közel áll ugyan a magyar kifejezéshez, de szemantikai ekvivalenciáról szó sem lehet, mivel az orosz kifejezés jelentése inkább 'töri magát' (ld: Klaudy Kinga: Orosz szólások és közmondások)

¹ A német és az orosz nyelvre vonatkozó adatokat А.Д. Райхштейн: Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии Москва, 1980. c. tanulmányából merítettem.

14/2-0. Vagy: a *vége a pünkösdi királyságnak* egyik fordítása остаться у разбитого корыта szerintem helytelen, mivel ennek magyar megfelelője: 'ismét ott vagyunk, ahol a part szakad' (Klaudy ,188.o.) hasonló pontatlanságok bőven akadnak, de most nem erről szándékozom írni.

A Magyar-Orosz Frazeológiai Szótár (továbbiakban MOFSZ) magyarul tanuló orosz anyanyelvű olvasók számára íródott, de haszonnal forgathatják az oroszul tudó magyar anyanyelvűek is. Az irodalmi példák pedig élvezhetővé teszik azok számára, akik megfelelő beszédhelyzetekben biztonságosabban szeretnék alkalmazni azokat a kifejezéseket, amelyek jelentését nem érzik eléggé világosan.

2. A MOFSZ anyagát O. Nagy Gábor mintegy 20 ezer szólást és közmondást tartalmazó gyűjteményéből válogattuk ki, s bizonyos szűrőmunka elvégzése után kb. 3000 szólást és 1500 közmondást vetettünk be. Metodikai okokból kihagytuk a régi nyelvi kifejezések és a népnyelvi, illetőleg a nyelvjárási kifejezések nagyrészét, különösen azon esetekben, ha sem köznyelvi, sem irodalmi példát nem tudunk rájuk találni. Megjegyzem, A. Molotkov egynyelvű orosz frazeológiai szótára kb. 4000 állandósult szókapcsolatot tartalmaz (közmondások nincsenek benne), így a két nyelv frazeológiai alapállománya mennyiségre nézve megközelíti egymást.

Szótárunkban a frazeológiai kifejezéseket az egymás után betűrendben következő közös címszavak (vezérszavak) alatt közöljük. Ismeretes, hogy egy-egy nyelv frazeológiai állománya bizonyos belső logikán alapszik, ami abból is látható, hogy a vezérszavak világosan kivehető lexikai rétegeket alkotnak. (ld: Tolnai Vilmos fogalmi körök szerinti osztályozási rendszerét). Nagyságát és fontosságát tekintve az első helyen a testrészek elnevezését tartalmazó csoport áll. Ez nyelvi univerzálénak tekinthető, mivel a nyelvek többségére vonatkozik. Az egyes vezérszavak gyakoriságát figyelembe véve magyar-orosz-német egybevetésben a sorrend a következő:

magyar	oros		német	
1. sze	глаз(a)	(szem)	Hand	(kéz)
m				
2. fej	рука	(kéz)	Kopf	(fej)
3. kéz	голова	(fej)	Auge(n)	(szem)
4. kuty	дело	(dolog)	Herz	(szív)
a				
5. szó	нога	(láb)	Wort	(szó)
6. láb	душа	(lélek)	Ohr	(fül)
7. nyelv	ум	(ész)	Weg	(út)
v				
8. iste	язык	(nyelv)	Fuß	(láb)
n				
9. léle	нос	(orr)	Hals	(nyak)
k				
10. nya	ухо	(fül)	Mund	(száj)
k				
11. ujj	сердце	(szív)	Bein	(láb)
12. ész	черт	(ördög)	Teufel	(ördög)
13. száj	слово	(szó)	Nase	(orr)
14. orr	день	(nap)	Tag	(nap)
15. szív	свет	(fény)	Finger	(ujj)
16. bőr	кровь	(vér)	Wasser	(víz)
17. ló	плечо	(váll)	Boden	(talaj, föld)

A 17 leggyakoribb főnévi alkotóelemből az egyes nyelveknek megfelelően 11-9-11 szolgál testrészek megnevezésére. Az első három helyen más-más sorrendben a legfontosabb testrészek: a *szem*, *fej*, *kéz* állnak mindegyik

nyelvben. A magyar frazeológiai készletben több mint 50 szomatikus elnevezés szerepel: *áll, arc, begy, bél, boka, borda, bőr, bajusz, csont, derék, epe, ér, ész, fej, fog, fül, gyomor, haj, has, hát, homlok, hús, ideg, in, iny, kéz, kisujj, könyök, köröm, láb, máj, mell, nyak, nyelv, orr, ököl, sarok, száj, szakáll, szem, szív, talp, tenyér, térd, test, torok, ujj, váll, vér, vese*. Ezek közül az *áll, begy, boka, derék, epe, ér, gyomor, hús, in, iny, talp, vese* az orosz nyelvben nem alkot állandó szókapcsolatokat. Helyszűke miatt ezúttal csak az ekvivalens szomatikus kifejezéseket veszem számba, de így is érzékelhető, hogy e két nyelvben viszonylag kevés formai és tartalmi szempontból megegyező frazeologizmus van.²

3.

² Részletesebben az ekvivalencia problémáiról ld: Földes i.m. 27-49. o. Formai azonosságon nem a grammatikai, szerkezeti formák egybeesését értem, hanem a kifejezést alkotó lexikai egységek különböző mértékű hasonlóságát.

csak/csupa csont és bőr
beletörök a foga vmibe
a füle botját sem mozdítja
elereszti a füle mellett
fülig szalad a szája
az egyik fülén be, a másikon ki

hegyezi a fülét
fél füllel hall vmit
nem hisz a fülének
a kis ujja is többet ér vkinél
tépi a haját
égnek áll a haja
a háta mögött vkinek
hátat fordít
az egyik lábad itt legyen, a másik ott
alig áll a lábán
nagy lábon él
beteszi a lábát vhova
bal lábbal kelt fel
a nyakán lóg vkinek
kitekeri vkinek a nyakát
a nyelvén a lelke
csípős a nyelve

кожа да кости
сломать зубы на чем-л.
и ухом не ведет
пропускает мимо ушей
ротдо ушей
в одно ухо влетает, из другого
вылетает
навести уши
слышать краем уха
ушам своим не поверить
кто-л. и мизинца не стоит кого-л.
рвать на себе волосы
волосы становятся дыбом
за спиной у кого-л.
поворачиваться спиной
одна нога здесь, другая там
ног не чувствовать
жить на шиюкую ногу
ноги не будет здесь
вставать с левой ноги
вешаться на шею кому-л.
свернуть шею кому-л.
что на уме, то и на языке
острый язык у кого-л.

hosszú a nyelve
lóg a nyelve
megered a nyelve
vigyáz a nyelvére
a nyelvét koptatja
inkább elharapná a nyelvét
jól felvágták a nyelvét
megtalálja a közös nyelvet vkivel
lóg az orra
csak az orráig lát
az orránál fogva vezet vkit
beleüti az orrát vmibe
fennhordja az orrát
az orra előtt van vmi
becsukják az orra előtt az ajtót
a sarkában van vkinek
a szájába rág vkinek vmit
vkinek a száján kicsúszi vmi
a száját tátja
meghasad a szíve
a szívére vesz vmit
kiönti a szívét vki előtt
nagy kő esett le a szívéről
talpon van/áll
a tenyerén hordoz vkit
úgy ismeri, mint a tenyerét
térdre kényszerít vkit
sokat leeresztett a torkán
torkig van vmivel
megfagy a vér benne
vkinek a vérében van vmi
vérrel mos le vmit
az ujjja köré csavart vkit
az ujjából szopta
ujjal mutatnak rá

длинный язык у кого-л.
язык на плече у кого-л.
язык развязывается
держат язык за зубами
чесать языком
скорее язык проглотит, чем ...
язык хорошо подвешен у кого-л.
находить общий язык с кем-л.
вешать нос
не видеть дальше своего носа
водить за нос кого-л.
совать нос во что-л.
задирать нос
находиться под самым носом
захлопнуть дверь перед носом
ходить по пятам за кем-л.
разжевать и в рот класть
сорваться с языка у кого-л.
разевать рот
сердце надрывается
принимать блузку к сердцу
изливать душу перед кем-л.
камень с души свалился
быть на ногах
носить на руках кого-л.
знать как свои пять пальцев
поставить на колени кого-л.
промочить горло
сыт по горло
кровь стынет
это у него в крови
смыть кровью
оброодить вокруг пальца кого-л.
высосать из пальца
показывать пальцем на кого-л.

4. A magyar mint idegen nyelv oktatásában a frazeológiai egységeknek is méltó helyet kell biztosítani. Célszerű lenne összeállítani egy többnyelvű frazeológiai kiszótárt, amelyben tematikus - szitu - aktív szempontból csoportosítanánk a leggyakoribb és legszínesebb kifejezéseket. Meggyőződésem, hogy már kezdő nyelvcsoportokban is lehetséges, sőt szükséges a szólások és közmondások elsajátítása a különböző nyelvtani és beszédtemák gyakorlásakor.

1. *Színek*: vörös, mint a paprika; fehér, mint a fal; fekete, mint a korom
2. *Ételek, ízek*: édes, mint a méz; savanyú, mint az ecet; se íze, se bűze; több nap, mint kolbász; lesz még szőlő, lágyn kenyér.
3. *Számok*: Három a magyar igazság; kettőn áll a vásár; heten vannak, mint a gonoszok.
4. *Külső és belső tulajdonságok*: csúf, mint az éjszaka; kövér, mint egy disznó; vékony, mint a nádszál; okos, mint a tavalyi kos; buta, mint a tők; irigy, mint a kutya; kanállal ette a tudományt; fenn hordja az orrát.

5. Végezetül szeretnék bemutatni egy kis részletet a MOFSZ-ból a GALAMB vezérszóval alkotott szócikkek példáján. (Az irodalmi példák gyűjtése kb. hét évet vett igénybe és 1990-ben befejeződött. Így az idézett művek jelenlegi irodalomtörténeti és kritikai értékelését természetesen nem tudtuk figyelembe venni, de nézetünk szerint a Szótár értékét ez a tény nem ronthatja.)

GALAMB

olyan (gömbölyű; kövér), *mint a töltött galamb* фам. молодая, полноватая, но достаточно привлекательная женщина. "пышечка"

Ambrus örült, hogy a felesége mégis megszólal. Egy kis pillantást vetett a párjára, aki úgy guggolt még mindig a tűzhely előtt, *mint egy töltött galamb*. (Móricz Zs.: Ugorka és paradicsom)

Амбруш был рад, когда супруга наконец загорлива. Он взглянул мельком на свою круглую упругую жену, присевшую на корточки перед печуркой.

A konyhában egy lány állt, *kövér, mint a töltött galamb*. (Kosztolányi D.: Édes Anna)

На кухне стояла девушка, кругленькая, как фаршированный голубок.

A keskenyarcú úgy ül, hogy térde összesimuljon az asszonyéval:

- Jót tett a tíz kiló soványodás. Nem sovány, nem túl kövér, *amolyan töltött galambnak* tetszik lenni. (Sásdi S.: Városszélen)

Мужчина с узким лицом старается сесть подлиже, чтобы прижаться коленями к ее коленкам:

- То, что вы похудели на десять килограммов, толко в польз у. Вы и не худая и не толстая, скорее всего пышечка.

olyan szelíd, mint a (kezes) galamb миролюбвый, кроткий человек; кроткий как голубь

- János, harap ez a kutya?

- Á, nem. *Szelíd, mint a galamb.*

- Янюш, твоя собака кусается?

- Да нет. Кроткая, как голубь.

úgy élnek úgy szeretik egymást, mint a galambok жить в мире и согласии, в любви друг к другу; жить как голубки

Vezetőm megszólal.

- Mint a galambok. *Úgy élnek, mint a galambok...* Még a galamb se él ilyen szépen, mint a Tivadar úrék - marad meg véleménye mellett az altiszt. (Móricz Zs.: Gyerektelenek)

Человек, показывающий мне дорогу, вдруг заговорил.

- Они словно пара голубей, живут в согласии и любви ... Нет, господин Тивадар с женой любят друг друга даже сильнее, чем голуби-повторил свое мнение посылный.

- Van egy ismerős házaspár, ahová sokszor járok teázni. Nagyon aranyosak, szeretik egymást. Szinte *úgy élnek, mint a galambok.* (MTV)

- У меня есть знакомая супружеская пара, я часто хожу к ним на чашку чая. Они очень милые, и очень любят друг друга. Живут как голубки.

Várja, hogy a sültgalamb a szájába repüljön; а sült galambra vár

ждать, что жареные голуби сами в рот полетят кому-л.

(По всей вероятности это выражение появилось из старинной, ныне забытой сказки. У многих народов существуют легенды о волшебной стране, где без труда можно жить в довольствии (см.

например представление древних греков и римлян о золотом веке, библейский рай и т.п.)

- Egyikünk sincs valami pompás színben - mondta Piblinger hegyezés közben. - Mi elpenészedünk, a panamisták meg pirosodnak. Akinek van esze, nem is várja itt a sültgalambot, hanem megy, fog magának, és maga süti meg.

Mama inkább sóhajtott, mint kérdezte:

- Hol várja magát az a galamb...

- Hol? Talán Kanadában... (József Jólán, A város peremén)

Никто из нас не может похвалиться хорошим здоровьем-сказал Пиблингер пока точил палочку. - Мы чахнем, а у аферистов щеки румяные. Кто хоть немножко соображает, не ждет, пока ему принесут жареного голубя на тарелочке, а сам его хочет поймать и зажарить.

Мама спросила еле слышно, со вздохом:

- А где можно найти такого голубя?

- Где? Может быть, в Канаде ...

- Az új szomszédasszony igen lusta fajta, nem csinál semmit naphosszat. Várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön. Pedig tudhatná, így nem mennek az ötről a hatra. (MTV)

- Новая соседка такая ленивая, целыми днями ничего не делает, ждет, пока жареные голуби сами ей в рот полетят. А ведь известно, что так свои дела не поправишь.

Кунин А.В.: Англо-русский фразеологический словарь. Москва, "ГИС". 155. перерад. и доп. Москва, Русский язык, 1984.⁴

Гак В.Г.: Французско-русский фразеологический словарь. Москва, "ГИС". 1963.

Бинович Л.Э. - Гришин Н.Н.: Немецко-русский фразеологический словарь. "Русский язык", Москва, 1975.²

Левингова Э.З.: Италиянско-русский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", 1985.

Черданцева Т.З.: Италиянско-русский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", 1982.

Кошелев А.К.: Болгарско-русский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", София "Наука и искусство", 1974.

Блахов С.: Русского-болгарский фразеологический словарь. Москва, "Русский язык", 1980.

² М.И. Дубровин, К.Клауди: Русские фразеологизмы в картинках. "Русский язык", Москва, 1990. M.I. Dubrovin-K.Klaudy: Orosz szólások és közmondások képekben. "Tankönyvkiadó", Budapest, 1990.